

döz < *gendü* öz ise, ilk defa eski Anadolu metinlerinde görülür; sonradan yine kullanılıştan kalkmıştır. — Aynı yerde türkçedeki zamir *-n-*'sinden bahsedilebilirdi. — Bağlayıcı ünlüye yardımcı ve istikrasız ünlü (144. s. / 181. §) denmiştir. — *-ki* eki isim-fiil (participium) (147—148. s. / 188. §) değil, içinde-yanında bulunma (inessivus-adessivus) ekidir. Bu ekın eski Anadolu türkçesinde kalını da bulunduğu söylenebilirdi. Başka bir yerde aynı eke *i-* fiilinin zamir isim-fiili denmektedir (158. s. / 206. §) — Fiil ve isim kökleri bir olan sözlerde (167. s. / 224. §) verilen örneklerden bir kısmı fiil ve isim kökleri olarak ayrılabilirler: *sa-* 'saymak' bir yandan *sa-n-* 'zannetmek, v. b.', öte *sa-n* 'sayı', *si-* 'işemek' bir yandan *si-k-* ile berkitme, öte yandan *si-k* ile isim, boya için de eski türkçede: *bodı-* 'boyamak' ve *bodı-ğ* 'boya'.

Değerli bilginin çok dikkatli bir çalışma ve tartma ile kaleme aldığı her satırından anlaşılın bu kıymetli kitap daha çok görüş ayrılığı sayılabilecek bu son noktaları ile de hiç şüphe yok, ki uzun yıllar klâssik bir eser olmak vasfını devam ettirecektir. Bundan dolayı takip edecek cildini de dört gözle beklemekte haklıyız. Bize kazandırdığı değerli eserinden dolayı bilim âlemi kadar Türk dünyası da kendisine daima minnettâr kalacaktır.

Mecdut Mansuroğlu

H. JANSKY, *Lehrbuch der türkischen Sprache*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1954, ikinci basılış. XII + 243 s.

Türkiye türkçesinin kıymetli Viyanalı öğreticisi bu gibi çalışmalara ön ayak olan O. Harrassowitz firmasının delâleti ile 1942 de yayınladığı almanca konuşanlar için türkçe öğretim kitabını tenkitlere ve yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmiş olarak yeniden vermektedir. Değerini daha önceki basılışı ile de isbat etmiş olan kitap Türkiye türkçesini ilim görüşünün ışığı altında pratik olarak elde etmek isteyenlere özlü bilgileri ve alıştırmaları ile çok faydalıdır. Kıymetini birinci derecede yazarının türkçe ile ilmî olarak uğraşmış bulunmasına borçlu olduğundan şüphe edilemez. Ancak bunun yanında almanca ve ona yakın tipte dil konuşanlara türkçeyi öğretmenin verdiği tecrübe de inkâr edilmemelidir.

Kitapta türkçenin almanca ile karşılaştırılması sonunda beliren kontrastlarla dilimizin özelliği meydana çıkmaktadır. Fakat bu kadar değil: Yazar ilmin kılavuzluğu ile bugüne kadar, hiç değilse geniş olarak, sezilmeyen bazı önemli noktalara da işaret etmiştir. Bunun için imlâ-mızla ilgili iki tipik örnek: Soru bildirmeğe yarayan *-mı* v.b. türkçe-

nin eke ait bütün vasıflarını taşıdığı halde Türkiye türkçesi imlâsında söze bitiştirilmez (32. s.). Buna ben de dokunmuştum (*İmlâ tekniğimizdeki aksaklıklar*: Bilgi 62, 1 Haziran 1952, 6. s.). Hatta bu düşünce-
nin tesiri altında yazılarımda bu eki bitiştiriyorum. —‘dahi’ manasında olan *da, de* de bir ektir. Fakat *-da, -de* bulunma (locativus) eki ile karıştırılmaması için ayrı yazılır (140. s.). —Bazılarınca hâlâ seçilememiş olan bağlayıcı ünsüz (consonans) *-y-* ünlü (vocalis) karşılaştırmayan (Hiatustilger) adı ile belirtilmiştir (meselâ 36, 55, 132, 144. ss.). Fakat türkçede başka asıldan olan *-n-*’ler de ünlü karşılaştırmayan sayılmıştır; msl. ilgi (genitivus) eki: *-nın* v.b. (27. s.). —İlgileme cümleleri (proposition relative) türkçenin özelliğini belirtecek şekilde kalemeye alınmıştır (181. v.dd. ss.). Bu şekil cümle kuruluşları Batı dillerine o kadar yabancıdır, ki daha da tafsil edilmesi belki yerinde olurdu.

Bilindiği üzere Batıda Türkiye türkçesi incelemeleri öteki Türk lehçelerinden önce olup bu da az çok Arap ve Fars dillerinin tesiri altında başlamıştır. Daha sonra birinci derecede W. Bang’ın çalışmaları sayesinde türkçeyi kendi içinden bir bütün olarak anlamak cereyanı ortaya çıkınca Anadolu ve civarı türkçesi bu büyük dilin bir kolu hükmüne düşmüştür. Buna rağmen eski gelenegın tesiri ile Türkiye türkçesini kendi içinden anlamak isteyenlere rastlanılmaktadır. Yazarı-
mız gerçi bir çok hususlarda Türkiye türkçesini türkçe içerisinde yerleştirerek ele almaktadır. Hatta bir yerde eserinin kadrosunu aşarak bundan açıkça bahseder (çokluk ‘pluralis’ bahsi, 231. s.). Ancak bazı hallerde bu esastan epey kaydığı itiraf edilmelidir. Bunları kısaca gözden geçirelim:

Öğretmek istediği dilin adına ‘Türk dili’ demektedir. Almancada ‘Türkiye türkçesi’ tabiri bulunduğuna göre bu adlandırmağı anlamak güçtür.

Kitap vurgulama (accentuation) hakkında çok kısa bir bilgi ile başlamaktadır. Buna göre türkçe sözlerde vurgu kaideten son hecededir (1. s.). Türkçede vurgu meselesinin henüz çözülemediği ileri sürülebilir. Ancak bilhassa son zamanlarda bu konuda yazılanlar bize şu kadarını vermiş sayılabilir: Türkçe ve bu arada bilhassa Türkiye türkçesi vurgusu zayıf olan bir dildir. Bundan başka bütün dillerde olduğu gibi Türkiye türkçesinde de baskı vurgusu (accent d’intensité) ve musiki vurgusu (accent musical) olmak üzere iki çeşit vurgu vardır. Türkiye türkçesinde baskı vurgusu umumiyetle birinci hecede olduğu halde musiki vurgusu son hecededir. Yer adlarında bir çok hallerde her iki vurgunun birinci hecede birleştiği görülür. Bu arada aynı esasları takip eden cümle vurgusundan da bahsedilebilirdi. Fakat türkçede

vurgulu hecede anlaşmazlıklar olsa bile, vurgusuz hecenin ortada oluşu ve orta hece durumuna düşen dar ünlülerin düştüğü üzerinde birleşmeyen bulunmasa gerek. Bu bakımdan 23. s. da *şehir: şehrim* v.b. da bu olaydan bahsedilebilirdi.

Harflerin söylenişlerinde (1. v.dd. ss.) bazı eksikler vardır: Yabancı ve bir kaç türkçe sözde kapalı *a* bulunduğundan bahsedilebilirdi: *âmcâ, lâmbâ, hâni*. Türkçe sözlerde kapalı *e*'den bahsedilmeli idi: *vêrelim*. *g, ğ, h* ve *l* ile temsil edilen ünsüzlerin kalın, yani araka damak (velar) ve ince, yani ön damak (palatal) temsilcileri bulunduğu söylenmemiştir.

Bu bilgilerin ışığı altında arka ve ön damak temsilcileri bulunan ünsüzlerle bütün ünlülerin söz ve ekleri kalın veya ince olmak üzere ikiye ayırdıkları bildirilmekle ünlü uyumundan (harmonie vocalique) (3. v.d. ss.) değil de ses uyumundan (harmonie des sons) bahsedilebilirdi. Esasen harfler bahsindeki ünlü uyumuna yapılan göndermelerle bu cihet ima edilmiş bulunmaktadır. Bundan başka Türkiye türkçesinde artık yaygınlaşmış olan düz (non-arrondi) -yuvarlak (arrondi) ünlü uyumundan hiç bahis yoktur. Maamafih bu uyumla ilgili eklerde anlatılmış gibi ünlü uyumuna göndermeler yapılmıştır. Sert (sourd) -yuvarlak (sonore) ünlü uyumundan da burada bahsedilebilir ve bu sayede bazı dar ünlülü eklerin her defasında az çok açıklamalarla 8 şekilde belirmesi önlenmiş olurdu.

Bağlayıcı (liaison) ünlüden bahsedilmemiş ve meselâ iyelik (possesivum) eklerinde bilâkis ekin aslında ünlü varmış da düşmüş gibi gösterilmiştir (18. s.). Bir ünsüzden ibaret olan veya ünsüzle başlayan öteki ekler için de aynı şey söylenmelidir. Gariptir, ki tamamen ters olan bir durumda, yani baştaki ünlü eski türkçede bile ekin aslından olan geniş zaman (aoristos: kitapta, ne sebepten ise, ikinci şimdiki zaman 'praesens') ekinde bağlayıcı ünlüden bahsedilir (90. s.).

Türkçeyi başka dillerden farklı kılan önemli bir tarafı da Batılıların *participium* terimi ile bildirdikleri isim-fiilleridir. Bir yandan isim (nomen), öte yandan kişi zamirleri (pronom personnel) veya bozulmaları ile çekimli fiiller (verbum finitum) meydana getiren bu kategoriden gerçi *-an, -en, -miş* v.b. ve *-acak, -ecek*'te bahsedilmektedir (110. v.dd., 129. v.dd. ss.). Ancak *-mış* (65. v.dd. ss.) ve *-acak* (121. v.dd. ss.) eklerinin çekimli fiil olarak kullanılışlarında isim-fiil fonksiyonları belirtilmemiştir. Bundan başka Türkiye türkçesinde de aynı karakteri gösteren *-r, -ar, -ur, -ır* v.b. (89. v.dd. ss.) ile olumsuz (negatio) *-maz, -mez* (105. v.dd. ss.) geniş zamanından 2. geçmiş zaman (praeteritum) adı ile çekimli fiil olarak bahsedildiği halde, isim kullanılışı (msl. *gü-*

der yüz, yaramaz) anılmamıştır. Üstelik bir de *-acak*'ı *-dık* v.b. ile birlikte fiilden isim olarak tanımaktayız (161, 169, 181, 220. v.dd. ss.). Gerçekte ise, *-dık* da bir isim-fiildir ve Türkiye türkçesinde çekimli fiil olarak çokluk 1. kişi geçmiş zamanda temsil edilmektedir. Türkiye türkçesinde artık unutulmakta olan *-ası*, *-esi* de diğer Türk lehçelerinde ve eski Anadolu türkçesinde bir isim-fiil iken kendisine kitapta 'fiil şekli' adı verilmiştir (222. s.). Bütün bunlar fonksionlara göre ad vermekten doğmaktadır. Şekillere ad verildikten sonra fonksionları sıralanmış olsa idi, dilin yapısı adeta kendiliğinden meydana çıkacaktı.

Sırası gelmişken *-miş* v.b. nin manasına dokunulsun. Bu ek belirsiz (indefinitum) geçmiş zamanı (65. s.) bildirmez. İsim kullanılışları başka dillere çevrilmeye güçlük yapmadığı halde çekimli fiil kullanılışları bunun tamamen aksinedir. Bir kere geçmiş zaman bildirmesi şart değildir: *dün gelmiş, hâlâ çok hasta imiş, gelecekmış*. Bu ifadelerin hiç birinde belirsizlik veya şüphe yoktur. Sabahlayın perdesini açıp mevsimin ilk karını gören '*Kar yağmış!*' der. Şu halde *-miş* başkasından veya kendi tecrübesi ile daha önce bilinmeyip öğrenileni (informativus) anlatır (Türk dilleri ve Türkiye türkçesinde bu fonksion hakkında daha fazla bilgi için M. Mansuroğlu, *Türkçede -miş ekinin fonksionları*: Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 345—350 bk.).

Türkçenin bir özelliği de söz bölümlerinin (parties du discours) belirli ekler yerine cümledeki fonksionları ile anlaşılmasıdır. İsim-fiiller buna güzel bir örnek olduğu kadar ad (substantivum) ve sıfatları (adjectivum) da örnek olarak gösterilebilir. Bundan dolayı bir sözün ad veya sıfat olduğu üzerinde kesin bir karara varılamaz. Kitapta bu cihet dikkate alınmış olsaydı, söz bölümleri ve o arada adların ayrılması teşebbüsüne girişilmez ve ad olarak kullanılan sıfat ve sayı sözleri (numeralis) (230. s.) tabirine de lüzum kalmazdı. Bu arada *-lı* v.b. ve *-sız* v.b. nin yalnız sıfat yaptıkları (38. v.d. ss.) da düzeltilmelidir: *atlılar, soysuzun biri*.

Zarf-fiiller (gerundium) esas itibariyle güzel anlatılmıştır. Ancak burada da söylenecek bir iki nokta var: *-layın*, *-leyin* (226. s.) aslında bir zarf-fiildir: *-la-g-u-n*. — *-madan*, *-meden* (220. s.) aslında olduğu kadar Türkiye türkçesinde de bir zarf-fiil ekidir: *-ma-t-ı -n* normal ses gelişmesi ile: *-madın > -mağın > mayın*. Bazı lehçelerde *-n* vasıta (instrumentalis) eki olmaksızın: *-madı > *-mayı > -may*. Eski Anadolu türkçesinde *-madın*'dır. Fakat bu lehçede *-dın*, *-din* ayrılma (ablativus) eki artık yerini *-dan*, *-den*'e bırakmaktadır. Bu sebeple ekimiz daha sonraki Anadolu türkçesinde *-madan* olunca aslı Osmanlı gramercilerince *-ma-dan* sanılmıştır. — *-dıkça* v.b. zarf-fiil eki olmayıp *-dık* v.b.

isim-fiil ekinin (üste bk) *-ça, -çe* eşitlik (aequativus) eki ile genişletilmiştir. — İmkânsızlık (impossibilit ) da (138. v.dd. ss.) da aslında zarf-fiil ile meydana gelmiş katışık bir fiildir: *-a, v.b.+uma-*. Bir de bu şeklin olumlusu (positivum) (127. v.d. s) yanında gösterilmesi daha yerinde olmaz mı idi?

-mak, -mek vakıa türkçede mastar eki olarak kullanılır (39. v.d. s.). Ancak bu ek asıl fiilden mücerret isimler yapmağa yarar. Netekim 171. v.dd. ss. de isim fonksionu üzerinde durulmuştur. Bu vesile ile yine fiilden mücerret isim yapan *-gı* v.b. ekinin bazı Türk lehçelerinde mastar bildirmeğe yaradığını hatırlamak yerinde olur. — *-ma, -me* fiilden mücerret isim yapma ekinin *-mak*'ın kısaltılmışı, yani *-k*'sı düşmüşü olduğuna (175. v.dd. ss.) ihtimal verilemez. İkisi fonksionca bazı önemli farklar gösterdiği gibi türkçede *-k, -k* düşmesi de yoktur. Eski türkçede *-ma*'nın fonksionuna çok yaklaşan bir *-ğma* bulunduğu unutulmamalıdır. Bu görüş Osmanlı gramercilerinin *masdar-ı tafifi*'sine dayanır gibidir.

Dileği (optativus) ortak bir *-a*'ya çıkarmağa (144. v.dd. ss.) imkân yoktur. Teklik (singularis) 1. kişi *-ayım, -eyim*'in aslı *-ayın*'dir. Çokluk 1. kişi ise, eskiden olduğu gibi şimdi de *-alım, -elim*'dir. 2. ve 3. kişileri için gösterilen *-a*, yazarın da söylediği gibi hemen hiç kullanılmaz (bir de 195. s. bk.). *-a* dilek kipi (modus) eski Anadolu türkçesinde bütün kişileri ile çok kullanılırdı. Bu kipin Türkiye türkçesindeki durumu ise şöyledir: 1. teklik: *-ayım*, 1. çokluk: *-alım*, 3. kişi: eski türkçeden beri *-sın* v.b., 2. kişi teklik ve çokluk emir (imperativus) (54. v.dd. ss. bk.). Bunların hiç birinde kip ve kişi ekleri biri birinden ayrılamaz.

Şarttan (conditionalis) bahsederken (188. v.dd. ss.) *i-* yardımcı fiilinin çok defa düşerek ortada yalnız ekinin kaldığını söylemek hatta bunun vurgusuz orta hece düşmesi (üste bk.) ile birleştirmek gerekirdi. Bundan başka bu ekle meydana getirilen gerçeksizlikten (irrealis) başka bir yerde bahsedilmektedir (216. v.d. s.). *gele idim > geleydim* (204. s.) ve *gele imişim > geleymişim* (209. s.) gibi dilek kullanılışları yerine bugün daha yaygın olarak *-sa* ile gerçeksizliğin kullanıldığı ayrıca söylenmelidir.

bura ve *ora bu ara* ve *o ara*'dan çıkmış (73. s.) olmayıp *-ra, -re* yöneltme (directivus) eki ile yapılmışlardır. Türkçede ve o arada eski Anadolu türkçesinde bu ek işlek idi.

-dır v.b. bildirici (praedicatum) ekinin kullanılması (12. v.d. ss.) kadar ve belki ondan da fazla bu ek olmaksızın bildiriciler yapıldığı söylenmeli idi. Buna yakın sayılabilecek bir cihet de işleyicisi (subjec-

tum) canlı olan bildiricilerin çokluk eki ile belirmesinin hemen her zaman hatalı sayılmasıdır. Bundan dolayı: *Biraderleriniz ne oldular* (41. s.) yerine *oldu*, *İki oğlu fabrikada çalışırlar* (94. s.) yerine *çalışır* demek selikaya daha uygun düşer.

eöler-leri (21. s.) bilgime göre hiç bir Türk lehçesinde yoktur. Türkçenin pleonasmadan kaçışı buna engeldir.

-ip te misallerinin (228. s.) büyük bir kısmı güzel türkçe değildir.

Türkiye türkçesinin henüz Batı anlayışına uygun kaidelerle tesbit edilmiş bir imlâsı yoktur. Lâtin harflerinin kabulü ile böyle bir teşebbüs olmakla birlikte bu kaidelerin bir kısmı dile uymadığından tutunamamıştır. Ancak o zamandan beri halkımızın dil zihniyeti ve zevki ile uyuşan bir imlâ sistemi oluşmaktadır. Buna göre artık kesinleştiği söylenilebilecek şu noktalarda kitap ile Türkiye türkçesi imlâsı uyuşmamaktadırlar: Millet adları sıfat olarak da kullanılsalar küçük (98. v.dd. ss.) değil, büyük harfle başlamaktadırlar: *Yahudi askeri* 'İsrael ordusuna mensup asker', *Yahudi asker* 'Türk ordusuna mensup Yahudi aslından asker'. Buna karşılık dil adları çok defa küçük yazılırlar: *türkçe*, *almanca*. — Bitişik yazılış gittikçe azalmaktadır. Buna göre: *ne kadar* (74. s. krş.), *ve fakat* (100. s. krş.) v.b. — Sayı sözleri, benim bildiğim kadar, Lâtin harflerinin kabulünden beri ayrı yazılmakta idi; binaenaleyh: *on bir* (6. s. krş.), *beş buçuk* (11. s. krş.), *bin dokuz yüz kırk bir* (15. s. krş.) — *çalışmıyor* (142. s.) galiba her zaman *çalışmıyor* yazılmıştır. — *-ğ* sesi için *ğ* kullanılmamıştır (*damğa* 49, *maranğoz* 71, *yanğın* 187. s. krş.).

Yanlış tercüme örnekleri: *çok faydalı şeyler* 'viele nützliche Dinge' (94. s.) değil, 'sehr nützliche Dinge' dir; *var olsun kahraman askerler* 'es soll tapfere Soldaten geben' (230. s.) değil, 'die tapferen Soldaten, d.h. die türkischen Soldaten, sollen heil sein' (*var ol-* tabirinin doğru tercümesi için takip eden s. bk.).

Bütün bu söylenenler bir az da kendime göre bir Türkiye türkçesi gramer kitabı için olup eserin fayda ve değerlerini düşürmekten uzak, belki onu daha faydalı kılabilme istek ve inancı ile kaleme alınmışlardır. Belki de aldaniyorum. Muhakkak olan bir şey varsa, o da yazarının ve yayınlanmasını gerçekleştiren firmanın bu eserle türkçeye yeni bir kazanç getirmiş olmalarıdır. Bundan dolayı kendilerine teşekkür borcumuzdur.

Mecdut Mansuroğlu